

**SİCİLİYADA YARANMIŞ ƏRƏB ƏDƏBİYYATI: ƏS-SİQILLI YARADICILIĞI
ÖRNƏYİ****Cəmilə Vaqif qızı Dəmirova***AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyinin
elmlər doktoru proqramı üzrə dissertant***ORCID:** 0009-0003-7502-4293**E-mail:** jamiladamirova@yahoo.com

Açar sözlər: *ərəb-Siciliya ədəbiyyatı, Qərbdə yaranan ərəb ədəbiyyatı, Siciliya müsəlman ağalığında, Əli əs-Sıqilli, əs-Sıqillinin divanı*

Ключевые слова: *Арабско-сицилийская литература, арабская литература, возникающая на Западе, Сицилия под властью мусульман, ас-Сыгылли, диван ас-Сыгылли*

Key words: *Arab-Sicilian literature, Arabic literature that originated in the West, Sicily under Muslim rule, Ali as-Siqilli, diwan of as-Siqilli*

Ərəb ədəbiyyatı və mədəniyyətinin yaranıb inkişaf etdiyi ərazilər yalnız Şərq ilə məhdudlaşmır. Burada VIII əsrdən ərəb xilafətinin 5 əsr boyunca hökmranlıq etdiyi İspaniya – Əndəlus ədəbiyyatı ilə paralel Siciliyada yaranan ərəb ədəbiyyatını da qeyd etmək lazımdır. Siciliyada ərəb hökmranlığı İspaniyaya nisbətən daha az davam etmişdir - təqribən 2 əsrdən (IX-XI əsrlər) bir az artıq. Bu zaman kəsiyində Siciliyada ərəb ədəbiyyatının olduqca maraqlı nümunələri yaranır.

Ərəb-Siciliya ədəbiyyatının formalaşmasında xüsusi xidmətləri olan şairlərdən biri də Əbu-l-Həsən Əli ibn Abd ər-Rəhmandır. Mənbələrdə XI əsr Siciliya şairi haqqında məlumatlar olduqca azdır. Hazırki yazının da əsas məqsədi şairin əlimizdə olan bu divanını araşdırmaq, onun şeirlərini ideya-məzmun və bədii cəhətdən təhlil etməkdir.

Yaqut əl-Həməvinin معجم البلدان (Mucamu-l-buldan) əsərinin I cildində şair haqqında belə bir məlumata rsat gəlinir: “Bəllənubə (بلنوبة) Siciliyada kiçik bir qəsəbədir (بلدية). Əbu-l-Həsən Əli ibn Abd ər-Rəhman bu qəsəbədəndir (4, s.491).

Şairin poeziyasından bir sıra nümunələr misal gətirən Əbul-Qasim Əli ibn Cəfər ibn əl-Qatta (أبو القاسم علي بن جعفر السعدي ابن القطاع) isə الدرة الخطيرة في شعراء الجزيرة - əd-Durra əl-Xatıra fi Şuara əl-Cəzirə (Ada şairləri barədə layiqli inci) əsərində onun barəsində رحل إلى مصر (rahələ ilə Mısr) – Misirə getmişdir – sözlərindən başqa heç bir məlumat vermir (5, s.119).

Şairin divanını toplayıb nəşr etdirən Hilal Naci onun barəsində yazır: "Əli əs-Sıqilli ədiblər ailəsindən idi. Atası Əbu-l-Qasim Abd ər-Rəhman savadlı adam idi. Qardaşı Əbu Məhəmməd Abd əl-Əziz istedadlı şair olub. Bir çox siciliyalılar kimi Əli əs-Sıqilli də normanlar Siciliyanı tutduqdan sonra ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalıb Misirə köçmüşdür. Misirdə olarkən o, İskəndəriyyə şəhərində müəllimlik etmişdir. Tələbələrindən əl-Xureymi (الخريمي) sonradan onun divanını tərtib etmişdir. Misirdə əl-Yəzuri (اليازوري) vəzirlük edən dövrdə (hicri 442-450; miladi 1050-1058) yaşayan şair ona mədhiyyələr həsr etmişdir. Onun anadan olma və ölüm tarixi barədə əlimizdə heç bir məlumat yoxdur (6, s.3-7).

Hilal Nacinin tərtib etdiyi divanın əsasında onun Eskoriyal (Madrid) kitabxanasında tapdığı 467 sayılı əlyazma dayanır. Bir neçə şairin poeziyasından nümunələri hifz edən divanın 1-21-ci səhifələrində Əli əs-Sıqillinin şeirləri cəmlənib. Əs-Sıqillinin şeirlərini əl-Xureyminin

topladığı aydınlaşır. Divandakı haşiyə yazılarından o dövrün bir sıra görkəmli şəxslərinin Əli əs-Sıqillinin şeirlərinə bələd olub onları söyləməsi aydınlaşır (6, s.10). Hilal Naci yalnız bu kiçik əlyazmanın nəşri ilə kifayətlənməmiş, divana İbn Qattanın adını çəkdiyimiz antologiyasından və bəzi ərəb mənbələrindən topladığı şeirləri də əlavə etmişdir. İki hissədən ibarət olan divanın birinci hissəsi bu sözlərlə başlayır:

بسم الله الرحمن الرحيم. أنشدنا الفقيه أبو محمد عبد الله بن يحيى بن حمود الخريمي بالاسكندرية، أنشدنا أبو الحسن علي بن عبد الرحمن الصقلي الكاتب لنفسه وشعر بالبلنوبي النحوي الانصاري. (6, s.14)

“*Bismillahir-Rəhman ər-Rəhim. Fəqih Əbu Məhəmməd Adulla ibn Yəhya ibn Həmur əl-Xureymi İskəndəriyyədə olarkən Əbul-Həsən Əli ibn Abd ər-Rəhman əs-Sıqillini öz dilindən (aşağıdakı şeiri) eşitmişdir. əs-Sıqilli əl-Bəllənubi ən-Nəhvi əl-Ənsari kimi tanınır*”.

Divanın birinci şeiri “ha” (ح) hərfi ilə qafiyələnən (haiyyə) şeiridir. 29 beytdən ibarət qəsidə mədhiyyə janrında olsa da, sinkretik xarakterdədir. Bənu Muvaffaq ailəsinə həsr olunmuş qəsidənin ənənəvi tərzdə nəsiblə başladığını görürük. İlk 10 beyt müzəkkər qəzəl janrındadır. Sonrakı iki beyt vəsfdir. Axırını 17 beyt mədhiyyə janrındadır.

هل على ذي شبيبة من جناح	في تماديه خَطوة في المزاح
أيها اللائم الذي حَسَبَ اللوم	صلاً ما فيه لي من صلاح
خَلَّني أعتتم سعادة عمري	في اغتياق مُردِّ واصطباح
قبل أن يعقد المشيبُ بفودي	لجاماً يكفني عن جماحي
إن أكن في الهوى مُعنى المُعنين	فقد صادني مليحُ الملاح
لسْتُ بالراح مُستهاماً ولكن	بغلامٍ سعى إليّ براح (6, s.14-17)

Cavan bir insanın zarafata meyl etməsi günahdır mı?

Ey danlağı əlində silah edən kəs!

Mənim üçün bu danlağın heç bir xeyri yoxdur.

Qoy mən həyatın xoşbəxtliyindən öz qənimətimi qoparım

Və gecə-gündüz şərab içim.

Gicgahlarıma qocalıq öz kəməndini atmamış

İstəyimə çatım.

Eşq yolunda hədsiz azab çəkərsə,

Və gözəllər gözəli məni çağırırsa,

Bil ki, mən şəraba aludə deyiləm.

Bu şeir yalnız bir məhəbbət nəğməsi olmayıb, həm də şairin yaşadığı dövrün etik-estetik özəlliklərini əks etdirir. Biz burada qız kimi zərif oğlanlar, oğlan kimi kobud qızlara heyranlıq görürük. Əsər özündə həm qəzəl, həm də xəməriyyə elementlərini birləşdirir. Burada aşiqi məzəmmət edən bir toplumun da olduğunu görürük. Həmçinin şeirdə poetik ənənənin canlandığını da düşünə bilərik. Bu yerdə Tərəfə ibn əl-Abdın müəlləqəsinə nəzər salaq:

ألا أيهذا الزاجري أحضر الوغى	وأن أشهد اللذات هل أنت مخلدي
فإن كنت لا تسطيع دفع مَنِّي	فَدَعْنِي أَبَادِرْهَا بِمَا مَلَكَتْ يَدِي (7, 400)

*Ey döyüşdə iştirak etdiyim və
Dünyanın ləzzətini daddığım üçün məni danlayan!
Sən mənə əbədi həyatı verəcəksən?*

Əgər ölümümü dəf edə bilmirsənsə, qoy onu özüm bildiyim kimi qabaqlayım.

Şeir sonrakı beytlərində Tərəfə öz həyat fəlsəfəsini açıqlayır. Məlum olur ki, onun həyat ideali üçdür: Eşq, şərab və igidlik! (1, s.115).

Əli əs-Sıqillinin yaşadığı XI əsrdə artıq əxlaq normaları dəyişmişdi. Ədəbiyyata yunan poeziyasının təsiri altında əvvəl rast gəlmədiyimiz mövzular daxil olmuşdu. Müzəkkər qəzəl də belə dəyişikliklərdəndir. Bu qəzəlin yaranması həm də şərab məclislərinin artması, saqi obrazının poeziyaya nüfuz etməsi ilə bağlı idi. Qryunebaum (Gustave von Grunebaum) göstərir ki, şərabı qadağan edən islam şəriəti bu sahədə monopoliyanı yəhudi və xristianlara verir. Eyš-işrət məclisləri də xristian monstrlarında təşkil edilirdi (2, 281-295). Eyni fikri J.Montgomery də dəstəkləyir (3, s.115-124). Bu motivlər təbii ki, xristian dünyasında, Siciliya kimi ölkələrdə poeziyaya daha asanlıqla yol açır.

Divanda 35 beytlik növbəti qəsidə “həyyə”dir. Şeir qəzəl janrında yazılıb. Növbəti şeir Mustafa ibn Məhəmməd adlı şəxsin mədhinə həsr edilmiş “dəliyyə”dir. Şeir 36 beytdən ibarətdir. Giriş hissə yenə də müzəkkər qəzəl ilə başlayır. Bu hissə 23 beytdən ibarətdir. Mədhyyə hissəsində məmduhun səxavəti və igidliyi təriflənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, divanın yuxarıda vurğuladığımız əlyazma əsasında yazılan birinci hissəsində qəsidələr üstünlük təşkil edir. Yuxarıdakı qəsidədən sonra burada 37 beytlik لامية (lamiyyə), 32 beytlik رائية (raiyyə) qəsidələri gəlir. Bunun ardınca isə kiçik həcmli qitələr gəlir. Bu şeir parçaları içərisində yalnız bir qitə nisbətən böyük olub 18 beytdən ibarətdir.

Divanın ikinci hissəsində Əli əs-Sıqillinin müxtəlif mənbələrdə əks olunan şeirləri cəmlənib. Bu şeirlər içərisində şairin Mihrican bayramında Nil çayının vəsfinə verdiyi şeiri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məlumdur ki, islam dünyasının bir çox ərazilərində fars təsiri güclü olmuş, Novruz, Mihrican kimi bayramlar xilafətin bir çox ərazilərində qeyd edilmişdir. Seyf əd-Dövlənin saray şairlərindən olan Kuşacim (v. 961) yazın gəlişini və bu münasibətlə keçirilən Mihrican bayramını təsvir edib (1, s.429). Adətən multikultural cəmiyyətlərdə bir toplumun bayramı digər toplumlar tərəfindən də qeyd edilir. Əli əs-Sıqilli də fars bayramını, bu bayramın Misirdə doğurduğu coşğunluğu həvəslə təsvir edir. Bu barədə İmad əl-İsfahaninin خريدة القصر وجريدة العصر (Xəridət əl-Qasr və Cəridət əl-Asr) əsərində yazır ki, bu şeir Əli əs-Sıqillinin gənc müasiri, Əndəlusun görkəmli ədib və alimi Uməyyə ibn Əbi-s-Saltın (1068-1134) nəzərdiqqətini cəlb etmişdir (8). Qeyd etmək istərdik ki, İmad əl-İsfahani öz əsərinin “Məğrib şairləri” bölməsini məhz Əli əs-Sıqillinin oçerki ilə başlayır. Bu fakt şairin Məğribdə - Misirdə və digər şimali Afrika ölkələrində nə qədər şöhrət qazanmasına dəlalət edir. İmad əl-İsfahani Nil çayının Mihrican bayramı zamanı işığa qərq olmasını başqa şairlərin - Əndəluslu Uməyyə ibn Əbi-s-Saltın və İbn Xafəcənin də vəsf etdiyini bildirir.

Mövzu rəngarəngliyinə baxmayaraq, Əli əs-Sıqilli yaradıcılığında əsas yeri məhəbbət şeirləri tutur. Bu, divanın ikinci hissəsində də özünü göstərir. Burada əksəriyyəti müzəkkər olsa da, müənnəs qəzəllər də əks olunub. Qəzəl janrında şair ənənələrə riayət edib alışdığımız obrazları yaradır, amma hissələrin səmimiliyi bu şeirləri cəlbədicidir.

وساقٍ كمثل الغزال الريب
جريت عليه فقتلته

بصير اللحاظ بصيد القلوب
مجاهرةً في جفون الرقيب

فلما توسد كفت الكرى
تَعَجَّلْتُ ذنبا بفتكي به

وأهداه لي سُكْرُهُ من قريب
(6, s.44) ولكنَّهُ من مליح الذنوب

*Saqi körpə ceyran balası kimidir
Baxışları ilə qəlbləri ovlayır.
Cəsarət edib ona tərəf yaxınlaşdım
Və rəqiblərin gözü qarşısında üzündən öpdüm
Yastığa söykəndikdə yuxu onu tutdu
Və sərxoşluq onu mənim qoynuma atdı
Günah edib ona sahib oldum
Amma bu günahların ən gözəlidir.*

Gördüyümüz kimi, burada olduqca real səhnə təsvir olunub. Bu səbəbdən şairin bu hadisəni həqiqətən yaşamasını yoxsa ənənələrin təsiri altında belə bir şeir yazmasını söyləmək çətindir. Qeyd etmək lazımdır ki, Əli əs-Sıqilli şeirində müzəkkər qəzələ daha geniş yer ayrılıb. Bu şeirlərin bəzisini qəsidələrə yazılmış nəsib kimi görürük. Bəzi qəzəllər isə müstəqil qitə şəklindədir.

Şair 29 sayılı şeiri (Divan, səh. 59) Nasır əd-Din adlı şəxsin mədhinə həsr edib. Şeiri müənnəs qəzəllə başlayır. Bu gözəlin əsas məziyyəti onun abır-həyasıdır, əxlaq çərçivəsində olması, açıq-saçıqlığa yol verməməsidir. Onun yanaqları qırmızı gül kimidir. Üzündə həya təri vardır.

Ərəb məhəbbət poeziyasında məktublaşmalara xüsusi yer ayrılıb. Əli əs-Sıqilli də şeirlərindən birində sevgilisindən aldığı məktubu təsvir edir:

ففضضته وجعلت أئثم كل ما
(6, s.74) ككتبتهُ أو مرّت عليه يداه

*Məktubu açıb onun əli ilə yazılan və
Əli ilə toxunan hər bir şeyi öpdüm.*

O, məktubu ətir saçan bir gülüstana, buradakı sözləri dürrə və mirvariyyə bənzədir. Eşq, vəsf, mədhiyyə şairi olan Əli əs-Sıqilli şeirində zəmanədən şikayət də yer alıb:

يرفع أهل الجهل والعجب
زماننا منقلب فاسد
(9) ختم به إلا مع القلب
كالنقش في الخاتم لا يستوي

*Zəmanə hər şeyi alt-üst edən fitnəkardır
O, cahili göylərə qaldırır. Necə də təəccüblüdür.
Bir möhürün naxışı ilə
Onun qəlblərə vurduğu möhürün naxışı eyni ola bilməz.*

Bu şeirdə zəmanədən şikayətlə yanaşı, qəlblə bağlı Quran ayələrinə və hədislərə işarə var. Qurani-Kərimdə qəlblərə möhür vurulması bildirilir:

(10) فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ" (سورة التوبة، الآية 87) قُلُوبِهِمْ عَلَى "..... وَطَبَعُ

"Onların qəlbinə möhür vurulub, onlar anlamırlar" (11).

Gördüyümüz kimi, Əli əs-Sıqilli islamdan, onun müqəddəs kitabından, hədislərdən başı çıxan bir şair olub. Amma onun şeirində dünyəvi motivlər həmişə aparıcı yer tutub.

Qeyd edilənləri yekunlaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlinir ki, ərəb-Siciliya poeziyasının bir çox nümayəndələrinin adı çox da məşhur olmadığını, poeziya nümunələrinin azlığını və yaxud bizə olduqca az şeirin gəlib çıxmasını görürük. Bununla belə, ərəb-Siciliya ədəbiyyatının öz dövründə şöhrət tapmış Əli əs-Sıqilli kimi görkəmli nümayəndələri də var. Əli əs-Sıqillinin

yaradıcılığı öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Onun poeziyası ayrıca divan halında zəmanəmizədək gəlib çatmışdır. Yaradıcılığında müzəkkər qəzəl, xəmryyə, vəsf kimi janrlarda şeirlər üstünlük təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. A.Qasımova, Ərəb ədəbiyyatı tarixi, V-XIII əsrlər, Bakı, Elm, 2019, 674 s
2. Gustave von Grunebaum, Aspects of Arabic Urban Literature mostly in Ninth and Tenth Centuries, Islamic Studies, vol 8, No 4 (1969) pp 281-295, p 300.
3. J.Montgomery, For the Love of Christian Boy: A song by Abu Nuwas, Journal of Arabic Literature, Leiden, Brill, 1969, pp 115-124
4. ياقوت الرومي الحموي البغدادي، معجم البلدان، المجلد الأول، دار صادر، بيروت، 1977، ص 540
5. أبو القاسم علي بن جعفر السعدي ابن القطاع، الدرّة الخطيرة في شعر الجزيرة، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1995، ص 119
6. ديوان علي بن عبد الرحمن البلنوبي الصقلي - حققه وقدم له وصنع ذيله هلال ناجي ، دار الرسالة للطباعة ، بغداد ، 1376 هـ / 1976 م ، ص 79
7. دواوين الشعراء السنة الجاهليين، شرح وترتيب عبد المتعال الصعيدي، مكتبة القاهرة، 1968، ص 400
8. www.islamport.com/adb/web/b32/888
9. [زماننا منقلب فاسد - ابن أبي البشر - الديوان](#)
10. [القرآن الكريم - تفسير الطبري - تفسير سورة التوبة - الآية 87](#)
11. [Tövbə surəsi, ayə 87 · Quran-i Kərim Azərbaycanca](#)

Дж.В. Дамирова

Арабская литература, возникшая в Сицилии: На примере творчества ас-Сыгылли Резюме

На протяжении более чем двух столетий (IX -XI), Сицилия, находившаяся под властью арабов, являлась частью мусульманского мира и дала нескольких арабских филологов и поэтов. Среди сицилийских поэтов одним из самых знаменитых был Али ас-Сыгылли. Обращаясь к его диوانу, сохранившемуся до нашего времени, можно сказать, что его творчество отражает классические арабские традиции.

J.V. Damirova

Arabic literature that originated in Sicily: based on the work of Al-Siqilli Summary

Sicily, which was under Arab rule for more than two centuries (9th-11th centuries), as part of the Muslim world produced several Arab philologists and poets. One of the most famous Sicilian poets was Ali Al-Siqilli. Referring to his diwan, which has survived till nowadays, we can say that his work reflects classical Arab traditions.

Redaksiyaya daxil olub: 27.11.2024